

Spišským Jeruzalemom si vyžaduje dlhodobejší historický výskum (rozhovor s doc. Ivanom Chalupeckým)

1. Pán docent, na oslavách osemstoročnice Spiša (2009) ste poopravili moderátora, ktorý vás na nádvorí Spišského hradu privítal ako historika s tým, že ste edukáciou aj celoživotným profesionálnym pôsobením archivár a históriu si pestujete ako koníčka... Svária sa vo vás tieto dve veľmi príbuzné vedecké disciplíny?

Ako kedy... Štyridsať rokov som odpracoval v archívniectve a popritom som sa venoval svetským aj cirkevným dejinám. Nemôžem nikomu zabrániť, aby ma nazýval historikom, no pokiaľ môžem, vždy pripomeniem prioritu archívniectva, lebo bez neho by som sa nemohol zaoberať históriou. A keď, tak značne povrchno. Okrem toho ťažko čo len porovnávať spoločenské postavenie a podmienky historikov u nás a v Európe, trebárs v takom Poľsku, ale to by bola úplne iná téma...

2. Privítali ste projekt Spišského Jeruzalema, navrhli ste niekoľko pozoruhodných námietok propagácie tejto unikátnej lokality, a predsa nabádate k zdržanlivosti s prípadným vydaním sprievodcovskej príručky alebo publikácie v inom žánrovom stvárnení...

Sprievodná správa urbanistickej štúdie Spišského Jeruzalema je obsažná, faktograficky nasýtená a historiograficky presná. Teoreticky by mohla byť – po niekoľkých nevyhnutných úpravách – zaradená ako fundament sprievodcovskej príručky. Autori však hneď v úvode 5. kapitoly tohto seriózne vypracovaného dokumentu korektne priznávajú: ‚V tak bohatom historickom vývoji územia Spiša nie je možné v podrobnostiach opísať historický vývoj územia. V urbanistickej štúdii sa obmedzujeme iba na najdôležitejšie fakty, resp. na udalosti majúce bezprostredný súvis s riešenou úlohou.‘

Žiada sa preto meritórne rozhodnutie o tematickom rozsahu textu, ktorým sa doplnia doposiaľ získané a nazhromaždené informácie... Všeobecne sa napríklad akceptuje tvrdenie, že archeologické pozostatky kláštora na Pažici sú benediktínske, ale kláštor mohli postaviť aj členovia niektorej križiackej rehole; veď to bolo storočie križiackych výprav... Pokiaľ ide o archeologický výskum Dr. Adriána Valáška z polovice sedemdesiatych rokov 20. storočia na Pažici, bola to akási pridaná hodnota. Archeológovia si vtedy akoby odskočili do tejto lokality z hlavného, oficiálne schváleného výskumu na Spišskom hrade.

Ukazuje sa potreba nového archeologického prieskumu pozostatkov pažického kláštora, ktorý by mohol priniesť presnejšie, relevantnejšie dôkazy o pôvode tejto pamiatky poblíž Spišskej Kapituly.

Ak sa zhodneme na tom, že Spišská Kapitula bola večeradlom, žiada si to nové historiografické bádateľské postupy, nové možné vysvetlenia a interpretácie tejto paralely z teologického aj historického hľadiska. Pretože doposiaľ sa analógia Kapituly a večeradla v odbornej, dokonca i teologickej literatúre spomína len okrajovo, ba vôbec nie... Závažným faktom sú práve v tejto súvislosti výsledky archeológov, ktorí pred dvomi rokmi objavili pozostatky cintorína pod základmi spiškokapitulskej Katedrály sv. Martina postavenej najneskôr v 13. storočí. Čie pozostatky však spočívajú pod fundamentom katedrály? Kto založil tento cintorín a kedy?

Podrobné objasnenie týchto a mnohých ďalších otázok súvisiacich so Spišským Jeruzalemom si vyžaduje dlhodobejší, zhruba polročný historický výskum, na ktorom v súčasnosti pracujem.

3. Akí ľudia boli prví kolonisti na území Spiša, ktorí podľa vás prišli s najväčšou pravdepodobnosťou z Flandier? Čím sa vyznačovali (profesia, konfesia, naturel, sociálne

postavenie)? Aký bol proces ich adaptácie v teritóriu stredného Spiša: čo si priniesli zo svojej domoviny (tradícia, kultúra, vzdelanosť, zvykoslovie)...

Uhorskí panovníci potrebovali na rozhraní 12. a 13. storočia dosídliť riedko obývané územia Slovenska. Túto misiu mali splniť nemeckí kolonisti, ktorí v tom čase prišli aj na Spiš. Stredný Spiš je najznámejšou kolonizačnou oblasťou; osídľovanie teritória v údolí riek Hornádu a na pri hornom toku Popradu sa s najväčšou pravdepodobnosťou začalo v čase panovania kráľa Gejzu II. v polovici 12. storočia. Kolonizovanie Spiša ale vyvrcholilo po tatárskom vpáde, čiže o celé storočie neskôr.

Prikláňam sa k verzii, podľa ktorej boli pôvodnou domovinou strednospišských Nemcov Flandry. Kolonisti boli zväčša roľníkmi a remeselníkmi a výraznou mierou sa zaslúžili o vznik spišských miest (Levoče, Spišskej Novej Vsi, Kežmarku, Popradu). Panovník Štefan V. musel zosúladiť postavenie prichádzajúcich nemeckých kolonistov s vtedajšou jurisdikciou župy a 24. novembra 1271 vydal listinu, ktorou stanovil novým osadníkom ich privilégiá, a tie boli vskutku veľké. V prvom rade boli kolonisti oslobodení od všetkých poplatkov, daní a dávok, ale za toto kráľovské privilégium boli povinní raz ročne, vždy na sviatok sv. Martina zaplatiť 300 hrivien striebra budínskej váhy ako teragium (pozemková daň).

„Ak by sa krajina ocitla vo vojnovom stave, boli kolonisti povinní vyslať pod kráľovské bojové zástavy päťdesiat mužov. Ako odmenu za krv preliatu v bojoch dostali kolonisti právo voliť zo svojich radov župana alebo richtára (comitem vel iudicem), ktorý ich môže spolu s hradným županom (cum comite pro tempore constituto) súdiť. Ako miesto súdnej stolice sa výslovne uvádza Levoča (civitate provincie capitali). Súdy mali vychádzať z vlastného práva župana a richtára (juxta jus et consuetudines).“

Privilégiá spišských Sasov, ktoré im udelil kráľ Štefan V., mali jednu zvláštnosť: netýkali sa jednotlivcov, ako bolo zvykom v podobných panovníckych dokumentoch, ale celej, a rozhodne nie zanedbateľnej etnickej komunity kolonistov.

Spiš mal však aj drobnú šľachtu zvláštnoho charakteru – kopijníkov. V roku 1245, teda krátko po odchode Tatárov, dostali od Bela IV. listinu, ktorou im potvrdil všetky výsady – a nie malé, čo v minulosti užívali. Boli oslobodení od všetkých daní a poplatkov okrem tých, ktoré musela odvádzať aj ostatná šľachta.

Ich povinnosťou bolo v prípade zvolania kráľovského vojska vyslať doň jedného ozbrojeného kopijníka za každé štyri usadlosti, ktoré majú viac zeme ako štyri poplužia. Mali dokonca aj dedičné právo, čo nemala ani vysoká šľachta. Okrem niekoľkých výnimiek boli oslobodení spod právomoci spišského župana. Privilégium im teda umožnilo širokú samosprávu, ktorú aj využili. Vytvorili si samosprávny celok zorganizovaný ako župa, ktorý bol zrušený až v roku 1802.

4. Historickým predchodcom Spišského biskupstva bolo prepošstvo. Ako sa podieľalo na správe záležitostí svetských aj cirkevných? Nakol'ko ovplyvňovalo prepošstvo život v tomto teritóriu? Aké kultúry presadzovalo a zavádzalo medzi ľud? O prvom spišskom prepoštovi Jakubovi dodnes pretrvávajú polemiky či bol, alebo nebol hodnosťou v postavení biskupa...

Spiškokapitulský kanonik a vicerektor Vysokej školy bohosloveckej Ján Jalovecký vo svojej štúdií Liturgické hnutie na území Spišskej diecézy konštatuje, že začiatky Spišskej Kapituly siahajú do dávnej minulosti, azda ešte do druhej polovice 12. storočia. Svoje tvrdenia založil na výskumoch domácich i maďarských historikov: Hradszkom, Pirhallovi, Mihalyfiovi, Špírkovi a iných.

Spiš v tej dobe bol cirkevne pripojený k Ostrihomskej arcidiecéze. Roku 1202 kráľ Imrich založil Spišské prepošstvo. Župan Spišského hradu a spišský prepoš predstavovali

svetskú a cirkevnú moc. Prvou cirkevnou organizáciou na území Spiša bolo teda Spišské prepošstvo, prináležiacie k Ostrihomskému arcibiskupstvu, ktorému bolo podriadené aj z hľadiska platných predpisov a nariadení. Okrem prepošta od začiatku boli určení štyria hodnostári, medzi nimi lektor a kantor. A práve týchto poverili po vzniku prepoštstva, aby založili školu na prípravu kňazov. Počet kanonikov rástol s významom prepoštstva. Za čias prepošta Lukáča roku 1282 bol počet kanonikov ustanovený na desať. Toto prepošstvo pôsobilo ako skutočná a naozajstná diecéza. Historik Jozef Špirko vo svojej knihe *Mons Sancti Martini (Vrch svätého Martina)* uvádza prípady, ktoré môžeme pokladať za pokusy a snahy vytvoriť z tunajšieho prepoštstva samostatnú Spišskú diecézu. Ako prvý môžeme uviesť prípad prepošta Jakuba (1284 – 1301), ktorého dokumenty uvádzajú (titulujú) ako spišského biskupa.

Hoci okolo osoby Jakuba ako biskupa sa vyskytlo viacero rozporuplných hypotéz, predsa obstojí tvrdenie, že skutočne biskupom bol. Napríklad uhorský panovník Ondrej III. úradne oslovuje Jakuba ako spišského biskupa, aj sám Jakub sa uvádza ako spišský biskup. Neznamená to však, že bol diecéznym spišským biskupom, ale bol biskupom *ad personam* a Spiš zostal i naďalej prepozitúrou. Podľa najpravdepodobnejšej hypotézy bol prepošt Jakub svätiacim (pomocným) biskupom Ostrihomskej arcidiecézy s právomocami kvázi spišského biskupa na území Spišského prepoštstva.

V niektorých dielach sa prepošt Jakub uvádza ako *episcopus Scepusiensis* a Kostol sv. Martina ako *ecclesia cathedralis*. Na základe toho niektorí historici predpokladajú, že Spišské biskupstvo existovalo už od konca 13. storočia.

5. Prvého oficiálneho spišského biskupa uviedla do úradu cisárovná Mária Terézia: 29. októbra 1779 odovzdala dekrét Karolovi Salbeckovi. Po ňom zasadlo na diecézny biskupský stolec ďalších desať cirkevných hodnostárov. Ako sa javí ich osobnostný profil a pôsobenie v historickej retrospektíve? Čím okrem svojej duchovno-pastoračnej misie zveľadili, obohatili kultúrny, sociálny a spoločenský život Spiša?

Salbeckov nástupca biskup Ján Anton Révay (1787 – 1806) dbal o rozvoj cirkevného školstva. Kvôli zriadeniu seminára v Spišskej Kapitule zvolal 24. októbra 1802 zhromaždenie diecézneho kléru do Spišského Štiavniku.

Po ňom nastúpil Michal Brigido (1780 – 1787). Zaslúžil sa o výstavbu kňazského seminára v Spišskej Kapitule i o jeho slávnostné otvorenie 11. novembra 1815. Staral sa taktiež o rozširovanie slovenských náboženských kníh medzi veriacimi.

Biskup Ján Krstiteľ Ladislav Pyrker (1810 – 1821) sa pričínal o dokončenie výstavby spiškokapitulského katolíckeho učiteľského ústavu, prvého svojho druhu v celom Uhorsku. Vydal nový katechizmus, písal poéziu v nemčine a jeho verše boli preložené do viacerých jazykov.

Piatym spišským biskupom bol Dr. Jozef Bélik de Dészser (1824 – 1847). V bratislavskom seminári aj na Spiši podporoval literárne i ľudovýchovné úsilie Bernolákovcov, na Spiši dal vybudovať niekoľko škôl a kostolov. Zostali po ňom dôkladné kanonické vizitácie. Bol človekom príkladného sociálneho cítenia. Založil niekoľko dobročinných fondov, napríklad pre starých a chorých kňazov, učiteľov, vdovy a siroty. Miesto svojho posledného odpočinku našiel v krypte Kostola sv. Magdalény v Jablonove; obci, ktorá je tiež súčasťou projektu Spišský Jeruzalem.

Cisár Ferdinand V. vymenoval v rušnom období meruôsmych rokov za šiesteho spišského biskupa Dr. Vincenta Jekelfalussyho, ktorý však úradoval veľmi krátko (1848 – 1849). Zúčastnil sa na Prvom vatikánskom koncile v Ríme, angažoval sa v propagácii dogmy o neomylnosti pápeža a kvôli svojmu postoju musel znášať perzekúciu úradov monarchie. Nástupcom Dr. V. Jekelfalussyho sa stal Dr. Ladislav Zábojský (1850 – 1870), ktorý v roku 1852 založil levočský dievčenský vzdelávací ústav. Podporoval vyučovanie slovenčiny v

Spišskom seminári a upevňovanie národného povedomia obyvateľstva diecézy.

Biskup Dr. Jozef Samassa (1871 – 1873) mimoriadne dbal o výchovu a vzdelávanie klerikov i duchovenstva. V Katedrále sv. Martina nariadil reštaurovanie gotickej kaplnky Zápoľských a financoval nové kaplnkové farebné vitráže. Na náboženské a kultúrne ciele venoval vyše 500000 forintov. Pod názvom Sugarak vydal výber zo svojich pastierskych listov a kázni o problémoch cirkevného života. Pápež Pius X. vymenoval 11. decembra 1905 biskupa Samassu za kardinála.

Deviatym spišským diecéznym biskupom bol Juraj Császka (1874 – 1891). Roku 1875 sa dožil veľkej pocty: udelenia veľkého kríža rytiera od Svätého Hrobu. Zakladal učiteľské, vzdelávacie a čitateľské spolky, patril k zakladateľom Spišského historického spolku. V Spišskom Podhradí založil tlačiareň, prispieval na vydávanie regionálnych nemeckých novín Zipser Bote.

Jeho nástupcom sa stal Pavol Szmrecsányi (1892 – 1903). Prispieval do náboženských časopisov a bol mecénom vedy a umenia a podporoval aj rozvoj turistiky.

Biskup Dr. Alexander Párvy (1904 – 1919) zohral veľmi nešťastnú rolu v Černovskej tragédii, no jeho úradovanie nebolo len negatívne. Dal opraviť budovu učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule a veľkú starostlivosť venoval aj rozvoju tunajšieho kňazského seminára. Písal básne, zaoberal sa cirkevnou históriou, vydal niekoľko zväzkov kázni, prispieval do periodík Katholikus Néplap, Iskola Barát, Új Magyar Sion, Magyarország és Nagyvilág, Katholikus Szemle, Irodalmi Szemle. Počas prvej svetovej vojny odišiel do Maďarska, kde onedlho zomrel.

Išlo napospol o biskupov vzdelaných; Michal Brigido a Jozef Bélik de Dézser mali šľachtický pôvod. Táto plejáda najvyšších hodnostárov Spišskej diecézy okrem svojho duchovenského poslania horlivo podporovala vzdelanosť, kultúru a starala sa o sakrálne kultúrnohistorické pamiatky. Portréty týchto osobností sú v rezidencii biskupského úradu, ale určite by mali svoje opodstatnené miesto i význam v diecéznom múzeu.

6. Za tento panteón, ale aj za mnohé ďalšie štúdie o dejinách Spišskej diecézy, o kultúre, pamiatkach a duchovnom, lež i o umelecko-estetickom živote Spiša vd'áčime profesorovi Jozefovi Špirkovi. Profil tejto osobnosti ste autorsky spracovali pre rozsiahly lexikón slovenských katolíckych kňazských osobností; profesora Špirka charakterizujete ako jedného z najserióznejších a najerudovanejších slovenských historikov. Patrílo by sa snád' načrtnúť pôsobenie profesora Špirka i jeho súputníkov generácie 20. storočia v Spišskej Kapitule aj na Spiši...

Profesor Jozefa Špirko už vo svojej dobe dokázal dejiny popularizovať pútavým štýlom bez toho, aby zľavil z prísnosti vedeckých kritérií a z etického princípu: sapiens nihil affirmat, quod non probet – múdry netvrdí nič, čo by nevedel dokázať.

Súborné dielo J. Špirka najexaktnejšie potvrdzuje najvyšší mravný princíp – conditio sine qua non – nevyhnutnú podmienku kresťanskej historiografie: bez hlbokej pokory a neochvejnej viery nemožno cirkevné dejiny pochopiť, tobôž interpretačne dotvárať. Taký ráz majú i jeho Cirkevné dejiny – naozaj syntézy; nielen katolicizmu, ale i kresťanstva.

Kultivovaného Špirka zaskočil nečakaný vývoj udalostí keď sa z vydania jeho fundamentálneho historiografického opusu stala „kauza“. Generácie univerzitných pedagógov, poslucháčov teológie, no taktiež príležitostných čitateľov siahajú po tisícstranovej knihe a neuvedomujú si, že nechýbalo veľa a táto Magna charta štúdia cirkevných dejín sa vôbec nemusela dočkať editorského vyhotovenia.

Spišský biskup J. Vojtaššák potvrdil v septembri 1941 súhlas na vydanie Cirkevných dejín, ktoré mali už rok platný imprimatur. J. Špirko ponúkol rukopis Spolku sv. Vojtecha, odkiaľ mu ho po poldruha ročných obštrukciách vrátili s neveľmi presvedčivým odôvodnením „prílišnej nákladnosti“.

Napokon sa Cirkevných dejín ujala martinská Neografia. Správca Matice slovenskej Jozef Cíger Hronský presadil skutočne reprezentatívnu typografickú podobu (vrátane bohatých ilustrácií) dvojzväzkovej publikácie, ktorú priaznivými recenziami privítali v Šprincovej Kultúre, v Mečiarových Slovenských pohľadoch a v Hanusovej Obrode. Vtedajší významný časopis Duchovný pastier sa s hodnotením dejín spočiatku neponáhlal, a pritom mienka tohto periodika dozaista nebola pre osud nového historického diela zanedbateľná. Profesora Špirka, človeka citlivého a jemného, roku 1944 bolestne zasiahol nekorektný výpad profesora bratislavskej teologickej fakulty Štefana Zlatoša (1895 – 1964): „...vo všeobecnosti treba zaznamenať obsiahle dielo Špirkovo ako usilovnú prácu. Našej cirkevnej veci neprináša pomoc. Ba miestami škodí. Nebuduje, ale skôr rúca...” Autor musel čakať štyri roky, kým Duchovný pastier uverejnil odpoveď na Zlatošovu kritiku z roku 1944.

J. Špirko sa svojou nevšednou erudíciou približoval k svetovým horizontom poznania, a predsa bol stredobodom jeho bádania Spiš. „Nebolo župy, ktorá by bola tak opatrne a s takou pietnou povinnosťou chránila svoju minulosť v umelectve, ako to robila župa spišská. (...) Preto je nám srdečne vítané najnovšie vzácne dielo p. profesora dr. Jozefa Špirka, ktorý ako profesor archeológie umienil si prispieť k povzneseniu smyslu pre výtvarné umenie na Spiši”. Matúš Pajdušák vo svojom predhovore k prvému dielu publikácie Umelecko-historické pamiatky na Spiši (architektúra) oceňuje zanietenosť autora, ktorý: „Prešiel celý Spiš s vnímavým záujmom pre jeho staviteľské pamiatky a ako to z diela vidno, odborným okom preštudoval jeho premnohé pamiatky umeleckej tvorivosti a štedrosti jeho predkov. Výsledky svojej práce, oživené vlastným názorom a znamenite osvetlené históriou, spracoval v tomto diele, a tým veľmi pozoruhodne obohatil literatúru výtvarného umenia na Spiši”.

Vstupoval do historiografie s úctyhodným vedomostným potenciálom: teologické štúdiá, začaté na Spiši, zavŕšil vo viedenskom Pázmaneu. Doktorát z teológie získal roku 1925 a na do-centa sa habilitoval v roku 1943. Od roku 1927 prednášal v spišskokapitulskom seminári cirkevné dejiny, právo, špeciálnu dogmatiku, sociológiu, patológiu, nemčinu a maďarčinu.

Exilový historik František Hrušovský (1903 – 1956) vo svojom nekrológu si tiež všíma i oceňuje nesmiernu pracovitosť rodáka zo Spišského Podhradia (2. 4. 1896): „Jozef Špirko nadobudol si také znalosti rozličných úsekov a rozličných zjavov cirkevnej histórie, že mohol zaujať kritické stanovisko k použitej literatúre a mal odvahu vyhodnotiť mnohé udalosti a osoby podľa vlastného vedeckého presvedčenia”.

Prof. J. Špirko dvakrát pocítil brachiálnosť štátnej moci. V roku 1944 ho predviedli pred nemecký vojenský súd v Levoči, pretože dal odviezť cenné exponáty z diecézneho múzea. Odsúdili ho na trest smrti, no vojak nechal odsúdenca ujsť. O rok nemecká polícia opäť vyšetřovala J. Špirka – tentoraz kvôli údajnej spolupráci s partizánmi.

Na jeseň 1950 sa J. Špirko ocitol medzi obžalovanými v zinscenovanom procese s biskupom J. Vojtaššákom. Vyšetřovali ho v Leopoldove, väznili v Sládečkovciach. Po dvoch strastiplne odtrpených rokoch sa chcel vrátiť do Spišskej Kapituly, kde už však „úradoval” vikár Andrej Scheffer, ktorý pre kanonika Špirka nemal miesta. Ujal sa ho košický biskup Jozef Čársky. Prijal ho do svojej diecézy za administrátora do Fričoviec. Nepastoroval dlho. Sklátila ho ťažká astma skomplikovaná zhubným pľúcny nádorom. Zomrel 13. októbra 1954.

Ferko Skyčák, Jozef Špirko, Štefan Barnáš, Ladislav Hanus, Jozef Kapalla, Štefan Nahálka, Jozef Faith a ďalší nielen slovom, ale predovšetkým neúnavnou činorodosťou vydávali svedectvo vernosti krédu fidei et scientia. Boli napospol mužmi pevnej viery, hlbokkej vedeckej pokory, priniesli nielen do seminára, ale i do slovenskej kultúry nové európske myšlienky, hodnoty a impulzy. Dnes ich, a právom, označujeme za najväčší potenciál kresťanského intelektu, aký kedy Spišská Kapitula mala. V politike sa títo znamenití vzdelanci takmer vôbec neangažovali, s obdivuhodnou sústredenosťou aj horlivosťou slúžili

zvestovanej pravde, Božiemu slovu, evanjelióvemu posolstvu a pastorácii. Vytvárali si svoj ostrovček poznania teológie, filozofie, literatúry a príbuzných vedeckých disciplín. A predsa museli podstúpiť, odtrpieť svoju pozemskú krížovú cestu, znášať poníženie, akému neboli v žalároch vystavovaní ani najzvrhlejší hrdlorezi.

7. Čím, proti komu sa však previnili profesori a teológovia zo Spišskej Kapituly? Prečo na nich s takou brutálnou nenávisťou zaútočila kamarila tajných policajtov, urváľkovských prokurátorov a sfanatizovaných sudcov z Ľudu? Iba preto, že takmer všetkých povolal do kňazských a pedagogických služieb Ján Vojtaššák? Spišský diecézny biskup je práve vám téma mimoriadne blízka, svojim spôsobom osudová. Poznali ste ho osobne, vymenovali vás za člena historickej komisie procesu blahorečenia tohto Božieho sluhu...

S biskupom Jánom Vojtaššákom som sa niekoľkokrát stretol a stretnúť sa s niekým ešte neznamená spoznať ho... V rokoch predmníchovskej republiky i počas Slovenského štátu bol biskup nesmiernou autoritou – cirkevnou aj spoločenskou. Dnešné, trošku familiárne oslovenie „otec biskup“ bolo v tých časoch nemysliteľné, biskup bol vždy a výlučne „excelenciou“. Keď prichádzal do farnosti, veriaci mu stavali slávobránu. To sú historicky dokázateľné fakty. Ján Vojtaššák bol napriek svojmu významnému postaveniu muž astenického zovňajšku, vysoký, chudý, s prísnyim pohľadom. Ani zďaleka si nedožičil výsady, čo mu prináležali. Skôr naopak: sám bol voči sebe prísne asketický, možbyť až prehnane striedmy. Rovnaký životný štýl principiálne vyžadoval od každého pracovníka diecéznej kúrie i od kňazov. Bol nekompromisný nielen v postojoch k štátnej moci po roku 1945; autoritatívne vyžadoval plnenie povinností od svojich podriadených a svoju nespokojnosť vedel dať patrične najavo razantným pokarhaním.

Práve v súvislosti s procesom jeho blahorečenia vystupuje do popredia popri teologickom aspekte hľadisko historické. V uplynulých dvadsiatich rokoch od novembra '89 sa hodnotenie osobnosti, života i diela J. Vojtaššáka zredukovalo na propagandistické pretriasanie a mediálne prepieranie troch či štyroch rokov pôsobenia spišského diecézneho biskupa počas Slovenského štátu. Verejné účinkovanie J. Vojtaššáka v tomto období pritom nebolo vôbec podstatné. Z dôvodov pre mňa absolútne nepochopiteľných sa vo verejných diskurzoch programovo ignoruje najvýznamnejšia etapa biskupovho pôsobenia rámcovaná dvadsiatymi a tridsiatymi rokmi 20. storočia.

Roku 1925 zvolal diecéznu synodu, z ktorej vzišli dôležité ustanovenia pre duchovný život kňazov, bohoslužby, seminár, školy atď. Príjmy z majetkov spišského biskupstva využil najmä na budovanie a udržiavanie cirkevného školstva, na charitatívne ciele, štipendia pre bohoslovcov a chudobných študentov. Podporoval spolkovú činnosť, bol predsedom Spolku sv. Vojtecha, ktorý sa snažil vydávať knihy s náboženskou tematikou. Veľmi mu teda záležalo, aby sa náboženská tlač dostala medzi čím najširšie vrstvy ľudí. V tridsiatich rokoch sa pričínil o výstavbu učiteľského ústavu a internátu pre chlapcov v Spišskej Kapitule a malého seminára v Levoči.

Budovu seminára pre výchovu spišského kňazstva zväčšil o jedno poschodie a zmodernizoval. K dievčenskému učiteľskému ústavu v Levoči pribudoval moderný trakt. Počas jeho biskupského účinkovania v celom biskupstve bolo postavených 16 kostolov, 49 škôl, 9 kultúrnych katolíckych domov a 17 nových farských budov. Desať cirkevných objektov bolo zväčšených. Biskup J. Vojtaššák sa zaslúžil o prestavanie – zmodernizovanie deviatich kláštorov, založil tlačiareň a nakladateľstvo Lev v Ružomberku. Postavil charitný dom v Dolnom Smokovci, štedro prispel na budovu Ústrednej Charity v Bratislave a vysokoškolského bratislavského internátu Svoradov.

Do spišskokapitulského učiteľského ústavu uviedol školských bratov; v Zákamennom pre nich postavil modernú školu. Na 20 miest uviedol ženské rehole. Kvôli ľudovým misiám v Strážach pri Poprade prestaval kláštor a kostol redemptoristov. Biskupské letné sídlo v

Spišskom Štiavniku poskytol misionárom verbistom. Zriadil niekoľko exercičných domov, štedro podporoval študujúcu chudobnú mládež, založil veľké fondy Spolku sv. Vojtecha v Trnave. Patril medzi najusilovnejších organizátorov Ústrednej charity v Bratislave, ktorá mala 507 pobočiek a 26 sociálnych ustanovizní. Založil detský domov v Mokradi na Orave, podporoval sirotince v Spišských Vlachoch a v Ružomberku.

Biskup Vojtaššák nebol vedeckým typom duchovného, hoci nadobudol vzdelanie, aké si jeho funkcia vyžadovala. Pretože sa sústredil na organizačné záležitosti a riadenie diecézy najmä z ekonomicko-hospodárskeho hľadiska, nemohol získať akademické hodnosti a tituly. Dokonca ani nijako zvlášť netúžil po kariére univerzitného vzdelanca. Neznačí to však, že nedoceňoval potrebu vzdelaného kleru vo svojom úrade a najmä v kňazskom seminári. Nielenže generácii Špirka, Skyčáka, Faitha, a ďalších pedagógov umožňoval sústavný kvalifikačný rast v domácich podmienkach, ale viacerých vysielal na zahraničné štúdiá, najčastejšie do Innsbrucku, Viedne a ďalších univerzitných európskych miest. V tejto nezištnej predvídavosti spočíva aj veľkosť osobnosti aj pôsobenia diecézneho biskupa Jána Vojtaššáka.

8. V historickej podkapitole Sprievodnej správy k Spišskému Jeruzalemu (archeologický výskum A. Valáška) sa hovorí o „hospitali“ – špitáli, nemocnici... Benediktíni a po nich jezuiti síce nemohli zaviesť aktívnu zdravotnícku a sociálnu politiku, no určité prvky osvety a charity zrejme v ich misionárskom rehoľníckom pôsobení boli. Dominantná bola s najväčšou pravdepodobnosťou duchovná pastorácia, ale archeologické pozostatky benediktínskeho „hospital“ svedčia o prvkoch systémovosti v opatrovaní chorých. V Sprievodnej správe... sa nenachádza nič o jezuitskej aktivite na poli pomoci chorým a núdzným v útulkoch a špitáloch. Tieto informácie sa dajú viac či menej usúvzť a žniť so znamením – symbolom kríža, teda aj krížovej cesty a v celkovom kontexte i so Spišským Jeruzalemom.

Presnejšie informácie, vierohodné dôkazy o charitatívnych aktivitách rehole, ktorá pôsobila v Spišskej Kapitule v 12. storočí (mohli to byť aj benediktíni) a zaslúžila sa o postavenie prvého kláštora, môže priniesť jedine nový historický aj archeologický výskum. Nech už išlo o ktorúkoľvek rehoľu, mnísi už v tých dobách pomáhali núdzným, chorým a trpiacim, odkázaným na milosrdenstvo rehoľníkov. Jezuiti sa tiež venovali dobročinnosti a charite. Viac údajov by mohlo poskytnúť preskúmanie denníkov tejto rehole zo Spišskej Kapitulou. Lenže originály týchto dokumentov sa nezachovali – zmizli nevedno kam, stratili sa... Valentín Kalinay však toto diarum odpísal v rámci prípravy svojej dizertačnej práce, ktorú obhajoval vo Viedni.

Stredoveké slovenské mestá mali svoje špitály, no neboli to nemocnice v dnešnom štýle, pretože málokto mohol poskytnúť kvalifikovanú lekársku starostlivosť. Poslaním týchto charitatívnych ustanovizní bolo milosrdenstvo v duchu kresťanskej lásky. V špitáloch nachádzali prístrešie a nevyhnutnú záchranu invalidi, bezdomovci, žobráci. Sporadicky k nim prichádzal ránhojič – ľudový liečiteľ. Pokiaľ vedel, zmiernil bolesti týchto úbožiacov, ale nemohol ich liečiť odborne, medicínsky.

9. V akom vzťahu bolo v tých časoch Spišské biskupstvo a Levoča? Napísali ste niekoľko obširných štúdií o levočských kronikároch a kronikách. Zaoberali sa títo letopisci Spišskou Kapitulou, prepoštvom – neskoršou diecézou a prípadnými cirkevnými aj svetskými prepojeniami či väzbami biskupskej kúrie so súvekou Levočou?

Na rozdiel od ostatných žúp rozdelených na štyri slúžnovské okresy, Spiš bol až do roku 1798 rozčlenený iba na tri okresy: Primus processus (Zamagurie až po Kežmarok), Secundus processus (okolie Popradu a Spišskej Novej Vsi) a Tertius processus (okolie Levoče, Spišského Podhradia a Gelnice).

K Levoči patrili okolité poddanské dediny, spolky, bratstvá a kostoly. Levoča patrila

od stredoveku medzi významné politické, hospodárske a duchovné centrá Uhorska. V zákonníku Tripartitum sa uvádza hneď za Košicami a Bratislavou. Mala strategickú polohu na križovatke významných ciest medzinárodného obchodu; pozíciu významne posilňovalo právo skladu. Levočania dostávali aktuálne informácie o dianí na starom kontinente od cudzích kupcov, ktorí museli v Levoči zostať 15 dní pri každom prechode cez mesto, ale čerstvé správy prinášali aj domáci kupci, ktorí brázdili precestovali mnohé európske krajiny.

O kultúrnej vyspelosti Levoče a jej občanov svedčí fakt, že v meste už od polovice 16. storočia bolo kníhkupectvo. V roku 1624 založili bratia Brewerovci tlačiareň, v ktorej bolo vydané dielo Jána Amosa Komenského Orbis Pictus, slovenský kancionál Juraja Tranovského Transcius, učebnice, levočské kalendáre i práce mnohých iných literátov. Knihy z levočskej tlačiarne môžeme zaradiť medzi najvýznamnejšie a najcennejšie na území Uhorska v 17. storočí. Sídlila tu škola, v ktorej pedagogicky pôsobil poeta laureatus a profesor Krakovskej univerzity Leonard Cox. Ďalší z významných pedagógov, rodák z Českomoravskej vysočiny Ján Mylius vypracoval pre levočskú školu študijný poriadok, vďaka ktorému sa táto inštitúcia stala najlepšie organizovanou školou na území Slovenska.

Samosprávu v Levoči nanajvýš pozitívne ovplyvňovalo účinkovanie znamenitých dejateľov, vzdelancov, katolíckych aj protestantských duchovných. Spomedzi tejto plejády možno ilu-stratívne spomenúť trebárs Dr. Jána Henckela, levočského farára v rokoch 1513 – 1522. Tento farár korešpondoval napríklad s Erazmom Rotterdamským a vybudoval dnešným generáciám unikátnu knižnicu, ktorá nesie jeho meno a nachádza sa v sektore veže Chrámu sv. Jakuba.

Uprostred roku 1550 spustošil Levoču ďalší, doslova katastrofálny požiar. Živelnej pohrome padli za obeť takmer všetky drahocennosti mesta, spomedzi nich najmä Radnica s mimoriadne vzácnym archívom. Preto dnes nemožno skúmať trebárs zmluvu mesta s Majstrom Pavlom o zhotovení unikátneho oltára v levočskom chráme, rovnako sú nenávratne stratené písomnosti o levočskej samospráve do osudného letopočtu.

Bibliografickým bohatstvom Levoče sú unikátne kroniky poskytujúce nenahraditeľné archívne údaje, ktoré by bádatelia sotva našli vo vedeckej knižnej spisbe. Levočské kroniky dostávali názvy podľa svojich autorov. Preto sa zaužíva pomenovanie Kronika Sperfoglova, Türkova, Hainova, Leibitzerova, Brichenzweigova, Engelova, Edeskútiho, Mayerova a Lányiho. Kroniky do určitej miery dopĺňujú zápisnice rôznych súvekých náboženských spoločenstiev; z levočských dokumentov sú historicky vzácné zápisnice Bratstva Božieho Tela či Bratstva dvadsiatich štyroch kráľovských farárov.¹⁴ Vzácné výpisy z kroník spomínaných autorov zhromaždil Viktor Greschik v kronike mesta Leutschauer Chronik in kurzen Auszügen von Viktor Greschik 1940 (Levočská kronika v krátkych výťahoch od Viktora Greschika). Levočský historik prepísal údaje svojich kronikárskych predchodcov do 248 stranového spisu bez overenia reálií, no napriek tomu sú hodnoverným archívnym zdrojom o dejinách Levoče. V súvislosti so Spišským Jeruzalemom môžu byť zaujímavé Greschikove záznamy o jezuitskom konvikte z roku 1672 a jeho neskorších osudoch.

Napriek historickému zástoju, aký Levoča v stredoveku mala, nepredpokladám dáke užšie prepojenia mesta so Spišským biskupstvom. Dopoliaľ žiaden historik nedostal „spoločenskú objednávku“ na podrobné preskúmanie prípadných záznamov o Spišskej Kapitule v levočských kronikách. Nič sa v historiografii nemá vopred odmietat', preto nevyklúčujem existenciu údajov o Spišskej diecéze v týchto kronikách. Odpovede a istotu poznania však môže priniesť jedine nový výskum archívnych prameňov. Obrazne povedané: potrebujem starobylé kroniky mesta Levoče nanovo prečítať...

10. Historik Cselényi v knihe Spišský hrad a okolie Spišského Podhradia z roku 1931 uvádza, že 3. mája a 14. septembra sa usporadúvali slávnostné bohoslužby pri kaplnke sv. Kríža na Sivej Brade. Nemala náhodou Sivá Brada svoj „odpusť“? Dátum pravidelných

slávnostných bohoslužieb 14. september by sa dal interpretovať ako vigilijná pobožnosť v predvečer či „predodeň“ sviatku Sedembolestnej. Nuž ale prečo 3. máj?

Sprievodná správa si nevytyčovala ambície podrobnej a rozsiahlej historiografickej analýzy. O pobožnosti na Sivej Brade, pravdaže krajne nežičlivo, napísal reportáž Ladislav Mňačko, dokonca s nadpisom Na Sivej Brade v knihe Kde končia prašné cesty... Čiže kult uctievania Kríža a Bolestnej Panny Márie pretrval až do druhej polovice 20. storočia. Začiatky úcty k sv. Krížu v tomto teritóriu však najspoľahlivejšie môže objasniť historický výskum jezuitských denníkov, pohrebiska pod základmi spišskokapitulskej katedrály a rovnako dôležitý je nový archeologický prieskum kláštora na Pažici.

11. Cselényi tiež uvádza, že kaplnku na Sivej Brade nechal postaviť spišský prepošť Juraj Bársony v roku 1675. O Jurajovi Bársonym sa v publikáciách dočítame, že zapísal zázrak zjavenia Panny Márie pastierom na Mariánskej hore...

Levoča je známa vyše sedemstoročnou tradíciou mariánskeho kultu – regnum marianum; prvý kostolík sa spomína v kronikách už v roku 1247. Vtedy, podľa kroniky Lányiho, z ktorej ešte čerpal P. Still, postavili Levočania kostolík či kaplnku na dnešnej Olivovej hore. Lányiho kronika sa ale nezachovala. Viacerí historici sa zhodujú v názore, že na Olivovej hore už roku 1247 mohla stáť kaplnka pre malomocných (leprozórium). Ďalší kronikár mesta Štefan Meyer však vo svojich rukopisoch potvrdzuje Lányiho domnienku: „... roku 1247 postavili Levočania na Olivovej hore kostolík, ktorý zasvätili Duchu Svätému.“ Aj v zázname o kanonických vizitáciách sa píše: „... roku 1247 bola na Hore postavená kaplnka.“ Historik Rudolf Jurík uvádza: „Roku 1673 spišský prepošť, veľkoveradínsky biskup Juraj Bársony vyhlásil, že podľa starodávnej tradície sa na Mariánskej hore Panna Mária v svätožiare zjavila pastierom. Bársony údajne legendu overil a môže dokázať jej vierohodnosť. Nijaký bádateľ však doposiaľ túto verziu nadprirodzenej udalosti na levočskej hore nepotvrdil.“

Práve s Mariánskou horou teda žiadne mystérium bezprostredne nesúvisí. Pravdepodobnejšou sa zdá súvislosť vzniku pútnického miesta nad Levočou s tatárskymi vpádmi a začiatok púť na Mariánsku horu sa historicky podmienil príchodom minoritov do mesta. Táto rehoľa začala pestovať a rozširovať kult Panny Márie.

Mariánska hora síce nemá historicky preskúmanú či dokázanú legendu o nadprirodzenom zjavení Bohorodičky, má však oveľa väčšie bohatstvo. Neprišlo odrazu v podobe zázračného daru, ale sa utváralo celé storočia. Duchovný rozmer i kresťanský fundament levočskej svätyne začali budovať prví pútnici od 15. storočia.

12. Podľa niektorých prameňov prví minoriti prišli na územie dnešného Slovenska už počas života zakladateľa rehole sv. Františka z Asissi. Jedna z kroník uvádza, že v roku 1219 bola vyslaná do Uhorska skupina Menších bratov pod vedením brata Jána z Penny. Dalo by sa hypoteticky uvažovať o určitej miere participácie minoritov na vzniku tradície Spišského Jeruzalema?

Podľa dátumu snád' áno, ale vlastné archívy minoritov priznávajú neúspech tejto prvej misie. Bratia nepoznali reč, nemali so sebou žiadne odporúčanie, a preto ich ľudia považovali za samozvaných kazateľov evanjeliovej chudoby, ktorých v tej dobe nebolo málo. V roku 1221 generálny minister brat Eliáš rozhodol o novej výprave bratov do Uhorska, ale pod vedením brata Cézara zo Speieru. Ich príchod je začiatkom usídlenia a rozvoja rádu v našej krajine.

Vierohodnejší je príchod týchto rehoľníkov do Levoče v období tatárskej pohromy, a to už kláštor na Pažici stál. Minoriti určite prepošťstvo v Spišskej Kapitule poznali, no nakoľko sa zúčastňovali tunajších liturgických obradov a duchovného diania, to môže podrobnejšie ozrejmiť jedine historických výskum archívov levočských minoritov.

Otázky o reholi, ktorá postavila kláštor na Pažici – benediktíni, alebo niektorá križiacka – o minoritoch, prípadne o ďalších témach nie sú jediné a s najväčšou pravdepodobnosťou nebudú ani posledné... Každopádne môžeme očakávať, že napriek súčasnému solídnemu rozpracovaniu – kvalitnej urbanistickej štúdii opatrenej kvalifikovaným komentárom – nás môže Spišský Jeruzalem ešte nečakane prekvapiť novými informáciami, objavmi i súvislosťami.“

Pripravil: Jozef LAPŠANSKÝ